ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО

Преди повече от двадесет години, обикаляйки с група колеги мегалитните паметници в планините Странджа, Сакар и Източните Родопи, "се срещнах" със Св. Марина. Възрастните хора, които ни упътваха и водеха по планинските чуки, за да опишем крепостите, некрополите и долмените, разказваха за младостта си, за празниците и за преживяванията си, когато са били моми и ергени. Много често нашите водачи наричаха долмените "змейови къщи" и ни обясняваха, че преди много години в тях живеели змейове. Тези змейове бяха описвани ту като хора, но много едри и силни, с искрящи очи, които могат да бъдат разпознати по крилцата под мишниците си, ту като летящи огромни влечуги - "приличат на кросно с глава голяма като на овца, блестящи очи, и летят". От дума на дума се стигаше и до момите и младите булки, залюбени и грабнати от змейове. В разговорите неизменно коментирахме как може да се освободи такава мома или млада жена от любовта на змей.

Археологическите паметници, които бяха обект на обиколките из Странджа, Сакар и Родопите, са трудно достъпни и за джип, тъй че вървяхме пеша. Крепостите и долмените са места, където ще е чудо, ако не видиш змия или смок, така че често в краката ни се шмугваше някое влечуго. То извикваше неопи-

суема паника в дамските редици на групата и желание за змиеубийство в мъжките. Нашите водачи по правило не разрешаваха смазването на влечугото. Тези мъже на напреднала възраст, но с пъргавина, която извикваше завист у нас далеч по-младите, излъчваха съвсем различно отношение към всичко, което ни заобикаляше в планината и което ни се случваше по време на лутането, за да открием поредната "змейова къща" или "юрт".[1] Този свят, за тях, бе одухотворен, те се опитваха да разчетат чувствата и мислите на околната природа, на животни и птици. Всяко живо същество имаше точно определено място в техния светоглед. Времето, в което живееха, се движеше по съвсем други закони и те съвсем не предполагаха линейната му последователност.

При една почти научна дискусия за необходимостта да носим инжекции с противозмийски серум, за да не се случи нещо непоправимо с някой от групата, кой би могъл да ни ги купи и, всъщност, ако ги имаме, къде ще намерим хладилник и хладилна чанта, за да ги съхраняваме, нашият водач от гр. Граматиково, Малкотърновско, се намеси в разговора. Отначало ни се стори несериозно твърдението му, че това не е необходимо. След толкова изминали години започвам да си мисля, че този дядо имаше право. За да се намирам на приказка, докато се провирахме през трънаците, го попитах защо мисли така, нали в Странджа се срещат, и то често, отровни змии. Тогава за пръв път чух за Св. Маринка, както умалително я наричат по този край.

Змиите не хапят, ако не ги закачаш или не ги настъпиш, сподели с нас водачът истина, която ние, разбира се знаехме. Ако те захапе змия - продължи той - отиваш на баячка, пък Св. Маринка наказвала змията. Така научих, че Св. Маринка е "висия"[2] на змиите. Зимно време държи змиите затворени в една пещера, а пролетно време ги пуска навън. Навън, извън пещерата, обаче, излизат само малките змии, а големите светицата държи затворени, тъй като те могат много да навредят на хората. Ако някоя змия ухапе човек, светицата я "записва". Когато застудее, не я прибира в пещерата, а я оставя навън, за да умре. Така че, види ли някой умряла змия от студ, значи е наказана от Св. Маринка. Така, заинтересувана от тази владичица на змиите, в моя дневник започнаха да се появяват записани разкази на хората от Странджа за нея.[3]

По това време в някои от обхожданията на нашата експедиция[4] се включиха проф. д-р Иваничка Георгиева, тогава все още доцент, и съпругът ѝ Христо Юскеселиев, известен журналист-фотограф.[5] Г-жа Георгиева тогава завършваше своята книга "Българска народна митология"[6] и допълваше материалите си за нея. Любопитството ме накара да попитам специалиста-етнограф за Св. Марина и, за мое щастие разбрах, че точно тя е автор на единствената статия на български език за светицата.[7] В същата тази група бяха и проф. Иван Венедиков, който, въпреки че мислеше за мегалитите и за движенията на племена и народи от Европа към Мала Азия и обратното, намираше време

да разговаря с нас, студентите (и, както се оказа, бъдещи научни труженици), за богатството на българския фолклор. По-късно на всички четящи стана ясно, че фолклорът е негова скрита любов.[8] Ръководител и вдъхновител на нашето малко общество беше проф. д-р Александър Фол, който, както се установи по-късно, е гледал българския фолклор с очите на Тракийския орфизъм.[9] Този поглед му позволи да напише в последните си книги едни от най-интересните страници за фолклора, които, макар и споделени на български език, си остават тайна за множеството наши етнографи, фолклористи, етнолози, антрополози и прочие. Това отклонение от светицата ми бе необходимо, за да спомена с добра дума и благодарност учени, които насърчаваха всяко любопитство към света, що ни заобикаля.

Линейното време си течеше, а, както е известно, то се движи винаги в една посока, но Св. Марина съществуваше за мене в едно друго време - в циклическото. Тя непрекъснато се появяваше по разни поводи, за да не ми позволи да я забравя. Разбрах, че е лечителка, особено ако вярваш в нея. И аз, като десетки хиляди жени преди мене, лекувах семейството си с вода и камъчета от нейна пещера, слушах разкази за нея, обиколих най-известните места, където я почитат, не пропусках да поровя в книгите и да направя фишове за това, което ме вълнува или ми е хрумнало.

Св. Марина се оказа многолика дева с не съвсем благ характер. Ако не я почиташ непрекъснато, може дете от рода да се разболее или нещастие да

се случи. Трябва, обаче, да призная, че Св. Марина бързо прощава - щом я почетеш, като почистиш аязмото[10] и конака[11] ѝ, или ѝ принесеш курбан. Ако вярваш в нея - много малко се иска от теб, за да ти помогне. Хилядолетия фолк-лорният ѝ образ не се е уплашил от официалния, от църковния. Този образ устоял и на забраните, налагани от светската власт през петдесетте и шестдесетте години на нашето столетие, още повече, че за да не я забравят, светицата сама вършела и не дотам добри неща, за които ще стане дума по-надолу. За особения ѝ характер би трябвало да се досетим още от легендата, записана в някои варианти на житието ѝ, че дракон я глътнал, но тя така го задавила, че той се пръснал. Разбира се, съгласно официалното тълкуване, драконът, като олицетворение на дявола, на изкушението, искал да я отклони от христовата вяра, но тази нейна вяра била толкова силна, че той не издържал на нея. За това била изобразявана по иконите като драконо- или дяволоубийца - тя тъпче чудовището или, вдигнала десница, с чук, тесла или кръст налага главата му, като го държи с другата за перчема. На някои от тези изображения девицата предварително е оковала дявола с вериги и го е поставила на колене. Дори в днешно време, когато в научно-фантастичните екшъни виждаме не една супержена, такава хладнокръвна дева няма.

Св. Марина се оказа почитана в пещери, името ѝ е топоним на връх, под който се намира един от най-известните мегалитни храмови комплекси в Източните Родопи.[12] Там има и нейн свещен извор. Све-

тицата посещава сънищата на хора, които вярват в нея, пророкува или дава съвети какво да се направи, за да се спасят вярващите от болести и нещастия.

Св. Марина е еднакво почитана и от българското, и от гръцкото население, а като Огнена Марина е почитана от всички православни народи на Балканите. Оказа се, че общата им православна вяра, не е достатъчно обяснение на това разпространение поради фолклорни представи и обредност, запазили редица предхристиянски елементи, които освен че не са малобройни, си имат и своите локални особености.

До тук изброих само някои от предизвикателствата на светицата към мен. Както вече казах, циклично, или даже импулсивно,[13] се връщах към темата "Св. Марина". Трябва да призная, че се опитах да окажа съпротива и да не се занимавам със светицата. Повтарях си, че всичко ми е кажи-речи ясно за нея и като житиен, и като фолклорен, и като иконографски образ, че в нейния култ са съхранени много предхристиянски вярвания, някои от които - възможно най-архаични. Но, изглежда тя наистина умее да обсебва хората и, докато не ѝ отдадеш дължимото - не те оставя на мира. Така, през ранната пролет на 1995 г. реших да споделя всичко натрупано за нея в архива ми. Имах психологическата нужда да се видя отново с хора, които вярват в Св. Маринка, почитат я и се страхуват от нея. Обадих се на колега, който, както ми бе известно от майка му и от него самия, е оживял като бебе благодарение на Св. Марина. Той ми помогна да се видя с майка му и с много созополчанки и да пого-

воря с тях за светицата. Разговорите с тези жени ме убедиха, че съм взела доброто решние. Приех официално предизвикателството на Св. Маринка. Сътворих един скучен текст с множество препратки, позовавания, каталози и т.н. Изведнаж осъзнах, че искам да покажа на светицата, че съм вече достатъчно изучена, за да пиша за нея. Стана ми смешно, защото не пишех, за да търся следващото стъпало в научната йерархия, а заради удоволствието от дългогодишното общуване със Св. Марина. Разбира се там, където трябва, ще се появяват бележки, но към тях моля да се обръщат само онези читатели, които искат да узнаят нещо допълнително.

*

* *

Преди много години (1959 г.), в лекции в университета в Кембридж, Чарлс Пърси Сноу употребява за първи път понятието "двете култури", за да обоснове различията между интелектуалците хуманитаристи и представителите на точните науки.[14] Тези лекции, за които знаем благодарение на откритието на Гутенберг, предизвикаха продължителна дискусия, която води до това, че много хора, употребявайки понятията и досещанията на Сноу, забравиха да го цитират. Иначе казано, той влезе в научния фолклор. Тези редове са ми необходими, за да се извиня на Сноу, че заимствувам неговото понятие, но сменям съдържанието му.

Две култури, сиреч две "обучени и възпитани поведения" (две пайдейи), може да се наблюдават още